

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.10>*А. Ю. Замула*

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Постановка проблеми. У сучасному світі концепція соціальної держави набуває особливого значення, оскільки вона спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян, незалежно від статі. Незважаючи на значні зусилля, які були докладені для досягнення гендерної рівності, існує безліч структурних та культурних бар'єрів, що заважають жінкам і чоловікам реалізувати свій потенціал на рівних умовах. У багатьох країнах гендерні стереотипи, соціальні очікування та відсутність належної політики у сфері підтримки сімейних цінностей, освіти та зайнятості продовжують утримувати жінок у ролі другорядних учасників економічного і соціального життя. Це підриває основи соціальної держави, адже її мета полягає в забезпеченні справедливого і рівного доступу до ресурсів і можливостей для всіх громадян. В умовах глобалізації та швидких соціальних змін роль держави в реалізації політики гендерної рівності стає ще більш актуальною.

Проблематика дослідження потребує аналізу питання щодо подолання гендерних диспропорцій, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, а також створення умов для гармонійного поєднання професійного та сімейного життя. Цей аспект вимагає системного підходу до розробки політик, що враховують потреби і можливості обох статей, а також ґрунтуються на принципах справедливості та рівності. Саме в такому контексті, дослідження ролі соціальної держави у забезпеченні рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків, є надзвичайно важливим для формування ефективних стратегій, що сприятимуть справедливому соціальному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні різних аспектів цієї теми було використано і враховано праці таких вчених, як: Pearce D., Nelson B., Hernes H., Pateman C., Razavi S., Crompton R., Lewis J., Kurowska A. та інші. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, проведених у цій сфері, все ще існують питання, які потребують подальшого вивчення та вирішення.

Метою даної наукової статті є аналіз ролі соціальної держави у забезпеченні рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків.

Виклад основного матеріалу. Соціальна держава виступає своєрідною сполучною ланкою між економічною та політичною системами, а також формами гендерних відносин і влади. Її розвиток базувався на певних формах економіки (індустріальний капіталізм), державного устрою (андрархії, тобто правління чоловіків), сім'ї (гетеросексуальні нуклеарні моделі) та розподілу праці (чоловік-годувальник), що призвело до виключення жінок з повноцінної участі в державному секторі. Держави загального добробуту та пов'язані з ними уявлення про громадянство, засновані на ідеалі чоловіка-працівника, посилили фінансову залежність

жінок від чоловіків, обмеживши їхні соціальні права та можливість претендувати на державні ресурси. Менші соціальні права жінок часто поєднувалися зі слабшими основними політичними правами і становили бар'єр на шляху до їхнього повноцінного громадянства. Зосереджуючись на державно-ринкових відносинах і соціальному забезпеченні, пов'язаному зі сферою виробництва, мейнстрим-аналіз соціальних держав також ґрунтувався на цих маскулінних принципах – хоча й оформлених у формально гендерно нейтральні терміни, – що відкидало жінок і гендер у невідомість.

Феміністичний аналіз соціальних держав вже зарекомендував себе як динамічна галузь досліджень, а гендерні концепції та перспективи все частіше стають частиною повсякденної мови, якою дослідники та політики обговорюють соціальну політику. Зростаюче політичне занепокоєння щодо зайнятості жінок, поєднання роботи та сім'ї, дефіциту догляду, старіння населення та наслідків для дітей також сприяло тому, що гендерна проблематика посіла чільне місце в порядку денному. Дистанція між феміністичними та основними академічними спільнотами зараз, очевидно, зменшилася, а цінність гендерних перспектив чітко визнається основними дослідниками. Тим не менш, поняття турботи, залежності та репродукції все ще займають неоднозначне місце в мейнстрим-аналізі.

Щоб проаналізувати питання гендеру, дослідниці фемінізму спочатку зосередилися на жінках та їхній взаємодії з соціальною державою. Переважала думка, що жінки є об'єктом політики. Відносини жінок з соціальною державою характеризувалися як залежні, а в найбільш екстремальній формі держава була інструментом гноблення жінок. Інші аналітичні джерела, приймаючи за відправну точку «вимоги» та «статуси», перетворювали жінок на акторів – як заявників, бенефіціарів, працівників і громадян. Також досліджувалося ставлення жінок до соціальної держави як матерів. Іншими словами, стратегія фокусування на жінках зробила їх видимими в соціальній державі там, де вони раніше були невидимими. Визнання жінок дозволило порівняти їх із чоловіками, що виявило гендерний розподіл добробуту та диференціацію в соціальних правах. Розподіл бідних за статтю виявив фемінізацію бідності [1]. Це явище відображало подвійність системи соціального забезпечення, яка диференціювала жінок і чоловіків з точки зору типу соціальних прав, рівня виплат, політичної легітимності, соціальних прав та адміністративного втручання у приватне життя [2]. Нарешті, стратегія залучення жінок до аналізу викрила чоловічу упередженість у припущеннях, концепціях і теоріях. Прикладом може слугувати соціальне громадянство Т.Г. Маршалла, одна з найважливіших концепцій у літературі про державу загального добробуту. Концепція соціального громадянства ставить соціальні права нарівні з громадянськими та політичними правами у досягненні повноцінного громадянства, і Маршалл підкреслював, що соціальні права мають потенціал для посилення спроможності користуватися політичними правами. Феміністки критикували опис Маршаллом еволюції громадянських, політичних і соціальних прав на тій підставі, що він не відповідає історичному досвіду жінок [3]. Особливо шкідливим для соціального громадянства жінок було те, що концепція Маршалла підтримувала поділ між публічною та приватною сферами [4]. Оскільки перебування в публічній сфері було для Маршалла передумою

мовою соціальних прав, жінкам у приватній сфері було відмовлено в рівних правах, а їхні права були похідними від прав і діяльності їхніх чоловіків у публічній сфері.

Підсумовуючи, можна сказати, що в дискусії про відносини жінок із соціальною державою спочатку домінувало сприйняття жінок як безправних, але поступово вони були наділені різним ступенем політичної активності. Дискусія також підкреслила важливість держави як арени жіночої активності, і, як відомо, Хельга Гернес привітала можливість створення «держави, дружньої до жінок». Це кинуло виклик відразу багатьох феміністок до держави та думці про те, що соціальна держава неминує є патріархальною. Універсальна спрямованість теоретичних розробок також послабилася, оскільки феміністки з різних національних контекстів критикували ідеї та твердження одна одної, звертаючи увагу на відмінності між соціальними державами. Зміна сприйняття зв'язків жінок із соціальною державою створили підґрунтя для переосмислення аналізу ґендеру та соціальної держави [3].

У той час як феміністичне теоретизування про соціальну державу мало універсальний характер, у 1980-х роках дослідження держави загального добробуту набули порівняльного характеру, але жінки та ґендерні відносини були помітно відсутні в аналізі. У цьому контексті кілька феміністичних дослідниць незалежно одна від одної виявили значну прогалину в науковій літературі, що спричинило важливу переорієнтацію – порівняльний аналіз ґендерних відносин у державі загального добробуту. Основним фокусом нового порядку денного стала взаємобумовленість ґендерних відносин і соціальної держави. Серед ключових питань були такі: Яким чином ґендерні відносини закріплені в політиці держави загального добробуту? Чи зміцнює ця політика існуючі ґендерні відносини, чи відкриває можливості для змін? Якою є природа ґендерного розподілу соціальної допомоги?

Розуміння динаміки між ґендером і соціальною державою вимагає уваги як до відмінностей, так і до подібностей у тому, як різні політики соціальної держави формують ґендерні відносини та політику, що стоїть за ними. Починаючи з 1990-х років, концепція режимів добробуту домінувала у вивченні соціальних держав. Якщо ранні дослідження ґрунтувалися на загальних уявленнях про соціальну державу, підкреслюючи спільність національного досвіду, то аналіз режимів добробуту висунув на перший план важливість міжнародних відмінностей та ідею різних типів соціальної держави, які характеризуються різними принципами та нормами, що забезпечують специфічну логіку політики та закономірності у результатах політики. Особливо впливовою була типологія Ґюста Еспінґ-Андерсена, побудована на основі трьох вимірів: 1) державно-ринкові відносини; 2) стратифікаційні ефекти політики держави загального добробуту; 3) декомунізація, або – здатність «підтримувати соціально прийнятний рівень життя незалежно від участі в ринкових відносинах» [2, с. 37]. Робота Еспінґ-Андерсена дала початок бурхливому розвитку індустрії типологій, але також викликала гостру феміністичну критику за те, що він не врахував роль сім'ї як постачальника добробуту, а також нерівноправний ґендерний розподіл праці та його вплив на здатність жінок претендувати на багато декомодифікуючих пільг (наприклад, на допомогу з безробіття та пенсійне страхування). Зосередившись на соціальних положеннях, най-

більш важливих для громадян-працівників (чоловіків), Еспінг-Андерсен проігнорував соціальні права громадян, які були фінансово залежні від інших членів сім'ї, а це в переважній більшості жінки [5]. Ця критика заклала підвалини феміністичної теорії про якісні відмінності в тому, як гендерна нерівність була інституціоналізована в національних системах соціального забезпечення. Першим завданням було переосмислення фундаментальних властивостей соціальної держави шляхом формулювання ключових гендерно чутливих вимірів варіацій. По-перше, включення сім'ї, а згодом і громадянського суспільства, поряд з державою та ринком праці, у сферу соціального забезпечення підкреслило необхідність звернути увагу на нерівний гендерний розподіл оплачуваної та неоплачуваної праці. Другий вимір розглядав ступінь, до якого стратифікаційні ефекти соціального забезпечення посилювали гендерну ієрархію, створюючи рівні більш високооплачуваних пільг, що надавали перевагу оплачуваній праці на умовах повної зайнятості. Третій вимір формували принципи надання прав, тобто, чи соціальні права були прив'язані до особистості, чи ґрунтувалися на сімейних відносинах і сімейному стані. Застосування гендерного підходу до цього виміру також привернуло увагу до принципів утримання та догляду – і їхнього впливу на соціальні права жінок. Четвертим виміром є доступ до оплачуваної роботи, що забезпечує жінкам як засоби економічної незалежності, так і право на отримання пільг, пов'язаних з роботою. Іншими аспектами, які слід розглянути, є ступінь зусиль держави у вирішенні проблеми вертикальної та горизонтальної сегрегації та диференціації в оплаті праці.

Поєднуючи ці виміри в нових аналітичних рамках, феміністичні дослідження застосовують два широкі підходи: 1) вбудовування гендеру в існуючі конструкти, або 2) виокремлення гендеру шляхом конструювання нових фреймворків. Найвпливовішим прикладом першого підходу стала концепція Енн Шола Орлофф, яка вбудувала гендер у типологію Еспінг-Андерсена. Два основні виміри цієї типології були переосмислені, включивши в себе 1) зв'язок між сім'єю, державою та ринком праці, і 2) гендерну стратифікацію в типах і рівнях благ. Однак проблематичність декомунізації щодо жінок і гендерного розподілу праці зумовила необхідність додати ще два виміри для відображення емансипативного потенціалу соціального забезпечення у сфері гендерних відносин: доступ до оплачуваної праці та здатність формувати й утримувати домогосподарство. Основна перевага цього підходу полягає в тому, що завдяки безпосередній взаємодії з основними теоріями він сприяв діалогу між феміністичними та основними дослідниками [6, с. 405–412].

Відправною точкою другого підходу була побудова моделей або режимів гендерної політики на основі гендерного розподілу праці [7]. Джейн Льюїс стверджувала, що ідея сім'ї з чоловіком-годувальником пронизує всі сучасні держави загального добробуту, але згодом ця модель була по-різному модифікована в різних країнах. В основі її аналізу лежала структура прав жінок – як дружин/матерів або працівниць – яка була використана для виявлення різноманітності гендерних ідеологій і моделей розподілу праці, закладених у національних державах загального добробуту [8]. Іншим важливим прикладом такого підходу є концепція дефамілізації. Р. Лістер сформулював дефамілізацію у відповідь на неадекватність декомунізації, щоб привернути увагу до важливості відносин залежності в сім'ї, тобто залежності

індивідів від турботи, яку надають члени сім'ї, та фінансової залежності в сім'ї. Соціальні держави впорядковують ці відносини, забезпечуючи певний набір соціальних прав та обов'язків, пов'язаних з певним статусом у сім'ї [9].

Таким чином, ця концепція також зосереджується на структурі прав, але звертає увагу на різницю між індивідуалізованими та фамілізованими правами. Це визначення залишало простір для аналізу всіх форм сімейної залежності, включаючи між поколіннями [10].

На основі цього дослідження з'явився чималий матеріал для досліджень. Сфера аналізу, проведеного в рамках цієї традиції, зазвичай була широкою і охоплювала всі сектори соціальної держави, включаючи ті, які були базою мейнстрим-аналізу (соціальна допомога, пенсійне забезпечення та страхування на випадок безробіття). Дослідники, які працювали в цій традиції, розширили аналітичні рамки та географічне охоплення попередніх типових робіт на регіони за межами західного світу [11]. Розквіт досліджень нових соціальних держав спричинив появу ідей, які часто мають спільні риси з усталеними соціальними державами, створюючи нову динаміку в обміні ідеями та результатами досліджень. Тим не менш, завдання інтеграції ґендеру в аналіз держави загального добробуту ще далеке від виконання. Якщо зараз мейнстрім пронизаний ґендерною свідомістю, то опіка все ще часто розглядається лише інструментально, з точки зору її значення для економічної системи та її внеску в розвиток людського капіталу.

У подальшому аналізі дефамілізацію використовували менше для дослідження становища жінок у державі загального добробуту, а більше для аналізу сімейної політики. Тим не менш, концептуалізація та вимірювання демілітаризації дуже різняться в різних дослідженнях, і нещодавно кілька авторів підкреслили необхідність переоцінки того, наскільки дефамілізація все ще є корисною для аналізу ґендерних відносин у державі загального добробуту [12].

В останні роки ми стали свідками поживлення зусиль, спрямованих на визначення ідеалів ґендерної рівності, які б узгоджували суперечності між бажанням цінувати догляд та іншу неоплачувану працю і важливістю участі жінок на ринку праці. Цей поділ сягає корінням у давні феміністичні дебати про однаковість чи відмінність моделей жіночого громадянства, тобто про те, чи є ґендерна рівність щодо громадянства, відтак чи вимагає ґендерна рівність, щоб до жінок ставилися так само, як до чоловіків, чи щоб їхні відмінності були визнані та враховані.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зусилля феміністок включити ґендер у порівняльний аналіз соціальної держави дали результати в вигляді важливих концептуально-теоретичних новацій і докорінно змінили як феміністичну, так і основні концепції соціальної держави. Феміністичний наголос на піклуванні врівноважив його ігнорування в основному аналізі соціальної держави, але також посилив розбіжності серед феміністів. Зокрема, феміністки, які наголошували на незалежності, вважали ключовим моментом доступ жінок до оплачуваної роботи. Для них догляд був проблематичним; це загальмувало участь жінок у процесах на ринку праці та зміцнило традиційний розподіл ролей у сім'ї. Нинішній політичний акцент у багатьох західних країнах на оплачуваній роботі як на обов'язку громадян також міг сприяти зміні балансу цієї дискусії, але він також

збагатив феміністичну теорію соціального громадянства та спонукав феміністок до розробки нормативних бачень, що поєднують догляд та оплачувану роботу. Однак ці бачення можуть сприяти гендерній рівності лише в тій мірі, в якій вони включають відмінності в самих жінках і між ними, а також перетин із класовою, етнічною приналежністю, міграційним статусом, віком та іншими соціальними відносинами нерівності.

Всеосяжне значення, яке надається гендерним поділам у суспільстві, мало тенденцію до придушення відмінностей у категорії жінок у порівняльному феміністичному аналізі соціальної держави. Тим не менш, міркування про інтерсекціональність присутні у феміністичних теоретизаціях про державу добробуту та соціальне громадянство, незважаючи на невелику (але зростаючу) кількість емпіричних аналізів взаємодії між гендером і множинною нерівністю у розподілі добробуту. Емпіричні дослідження надають перевагу окремим тематичним дослідженням конкретних перетинів – стать, клас, раса/етнічна приналежність – і сфер – домашня робота та догляд, тоді як інші важливі розділи – зокрема, інвалідність, вік і сексуальність – рідко включаються в гендерний аналіз соціальної політики. Більше того, порівняльний аналіз був рідкісним і обмеженим фокусом на результатах перехресть, тобто диференціальне становище окремих груп жінок. У цьому контексті застосування порівняльних підходів було б особливо цінним для роз'єднання контекстуальних і перехресних ефектів нерівності у формуванні розподілу рівня добробуту. Також важливо, щоб майбутні дослідження не обмежувалися окремими місцями/доменами чи результатами перехрещень, а також досліджували зв'язки між соціальними процесами, системами влади та колективної мобілізації навколо багатьох пересічних нерівностей, що визначають ці диференційовані результати. Щоб досягти цього, дуже важливо, аби аналіз включав політику інтерсекціональності, тобто аналіз того, як політичні стратегії подолають нерівність.

Література

1. Pearce D.M. The feminization of poverty: women, work and welfare. Urban and social change review. 1978. vol 11, no 1-2, pp. 28–36.
2. Nelson B. The origins of the two-channel welfare state: workman's compensation and mothers' aid', in L. Gordon (ed.). Women, the state, and welfare, Madison: University of Wisconsin Press. 1990. Pp. 123–151.
3. Hernes H. Welfare state and women power: Essays in state feminism, Oslo: Norwegian University Press. URL: https://tidsskrift.dk/scandinavian_political_studies/article/view/32609/30667.
4. Pateman C. The patriarchal welfare state, in A. Gutmann (ed.) Democracy and the welfare state, Princeton: Princeton University Press, 1988. P. 231.
5. Razavi S. The Political and Social Economy of Care in a Development Context, Geneva: UNSRID. URL: <https://cdn.unrisd.org/assets/library/papers/pdf-files/razavi-paper.pdf>.
6. Orloff A.S. and Palier B. The power of gender perspectives: Feminist influence on policy paradigms, social science, and social politics, Social politics, vol 16, no 4, 2009. pp. 405–412.
7. Crompton R. Restructuring gender relations and employment: The decline of the male breadwinner, Oxford: Oxford University Press. URL: <https://global.oup.com/academic/product/restructuring-gender-relations-and-employment-9780198296089>.
8. Lewis J. Gender and the development of welfare regimes, Journal of European social policy, vol 2, no 3, 1992. pp. 159–173.
9. Lister R. Citizenship: feminist perspectives. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-0-230-80253-7>.

10. Leitner S. and Lessenich S. (In) dependence as dependent variable: conceptualizing and measuring defamilialization. URL: https://www.researchgate.net/publication/298513633_InDependence_as_dependent_variable_Conceptualizing_and_measuring_'de-familization'.

11. An M.Y. and Peng, I. Diverging Paths A Comparative Look at Childcare Policies in Japan, South Korea and Taiwan, Social Policy & Administration, 2016. vol 50, no 5, pp. 540–558.

12. Kurowska A. (De)familialization and (de)genderization – Competing or complementary perspectives in comparative policy analysis, Social policy & administration. URL: https://www.researchgate.net/publication/309487590_Defamilialization_and_Degenderization_-_Competing_or_Complementary_Perspectives_in_Comparative_Policy_Analysis.

Анотація

Замула А. Ю. Роль держави у забезпеченні рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. – Стаття.

Забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків є надзвичайно важливим досягненням, адже впливає на добробут і соціальну справедливість у всьому світі, і за останні роки відбулося багато позитивних зрушень, які дають надію на просування гендерної рівності. Гендерна рівність лежить в основі прав людини та цінностей ООН. За даними Організації Об'єднаних Націй, понад 140 країн здійснили правові реформи для сприяння гендерній рівності, а багато організацій і урядів запровадили ефективні програми для посилення лідерства жінок, розширення економічних можливостей і соціального захисту. Крім того, зростає визнання важливості усунення основних причин гендерної нерівності, таких як гендерні стереотипи, а також сприяння зміні поведінки через інформаційні кампанії та освіту. Ці позитивні тенденції призвели до покращення економічного та соціального становища жінок. Крім того, за останні 25 років кількість жінок у парламенті подвоїлася, а деякі країни досягли гендерного паритету в політичному представництві. Ці позитивні зміни свідчать про прогрес у створенні більш рівноправного та справедливого світу, де всі люди можуть повною мірою брати участь у житті суспільства та повністю реалізувати свій потенціал, незалежно від статі. Проте, незважаючи на значний прогрес, досягнутий у забезпеченні прав жінок у всьому світі, мільйони жінок і дівчат продовжують зазнавати дискримінації та насильства, їм відмовляють у рівності, незалежності, працевлаштуванні, розвитку. За останні роки стався рецидив у скептичному ставленні до міжнародних стандартів щодо прав людини, гендерної рівності та гендерно зумовленого насильства та їх заперечення, тоді як жінки та дівчата дедалі частіше вимагають рівності, зокрема через феміністичні рухи. Відтак, жінки є невід'ємною частиною соціального сектору, вони сприяють змінам у суспільстві та просувають соціальну справедливість. Незважаючи на труднощі, їх наполегливість, воля та відданість до розбудови соціального сектору у світі є прикладом для всіх. Долаючи системні перешкоди, підтримуючи гендерну рівність та інвестуючи в освіту жінок і розвиток лідерства, соціальні держави можуть створити більш справедливий та інклюзивний соціальний простір, де внесок жінок буде оцінено на належному рівні.

Ключові слова: права жінок, соціальна держава, гендерна рівність, соціальна справедливість, гендерні стереотипи, гендерно зумовлене насильство.

Summary

Zamula A. Yu. The role of the state in ensuring equal rights and opportunities for women and men. – Article.

Ensuring equal rights and opportunities for women and men is a crucial achievement, as it affects well-being and social justice around the world, and there have been many positive developments in recent years that offer hope for advancing gender equality. Gender equality is at the heart of human rights and UN values. According to the United Nations, more than 140 countries have implemented legal reforms to promote gender equality, and many organizations and governments have implemented effective programs to strengthen women's leadership, economic empowerment and social protection. In addition, there is growing recognition of the importance of addressing the underlying causes of gender inequality, such as gender stereotypes, and of promoting behavior change through awareness campaigns and education. These positive trends have led to improvements in the economic and social status of women. In addition, the number of women in parliament has doubled over the past 25 years, and some countries have achieved gender parity in political representation. These positive developments demonstrate progress toward a more equal and just world where all people can fully participate in society and realize their full potential, regardless of gender. However, despite the significant progress made in securing women's rights around the world,

millions of women and girls continue to experience discrimination and violence, and are denied equality, independence, employment, and development. In recent years, there has been a relapse in skepticism and denial of international standards on human rights, gender equality and gender-based violence, while women and girls are increasingly demanding equality, including through feminist movements. Thus, women are an integral part of the social sector, contributing to social change and promoting social justice. Despite the difficulties, their perseverance, will and commitment to building the social sector in the world is an example for all. By overcoming systemic obstacles, promoting gender equality, and investing in women's education and leadership development, welfare states can create a more equitable and inclusive social space where women's contributions are valued.

Key words: women's rights, welfare state, gender equality, social justice, gender stereotypes, gender-based violence.